

הספר האדום הוא יומן מסע של חיפוש אחרי הנשמה, בפורמט אמנותי המתכתב עם כתבי קודש של ימי הביניים, ובסגנון אישי השואב ממקורות רבים. תכני הספר עלו מנפשו בשעת משבר ועובדו בכתיבה ובציור, בטכניקה שיונג כינה: "דמיון פעיל" (4).

הספר האדום מורכב מסדרת חזיונות שיונג מתאר, דיאלוגים עם דמויות פנימיות שפגש, ציורים שיצר ואמפליפיקציות מעולמות תרבותיים, המתכתבות עם החומרים שעלו מנפשו. האמפליפיקציה היא שיטה הרמנויטית השוואתית, שנשענת על ההנחה שהארכיטיפים מתבטאים במוטיבים מיתולוגיים, שמופיעים אצל כל העמים ובני האדם באופן דומה לאורך כל הזמנים (5). כך, תוצרי תרבות, דת, אמנות וספרות בתרבויות השונות נותנים צורה לתכנים נפשיים שמקורם דומה, וניתן ללמוד מהם על הנפש האנושית.

יונג ראה בספר האדום תבנית ארכיטיפית שמתארת תהליך אינדיווידואציה – חיפוש המיתוס האישי שלו, וחשב שכל אדם הנמצא בנתיב האינדיווידואציה צריך למצוא את המיתוס האישי שלו, ולתעד את התהליך. כך לימד את טכניקת הדמיון הפעיל למטופליו בשלבי הטיפול המתקדמים, כדי שיוכלו להמשיך בעבודת הקשר בין המודע ללא-מודע גם לאחר סיומו, שכן עבודת האינדיווידואציה אינה מוגבלת לטיפול בלבד, אלא מתקיימת לאורך כל החיים. רבים מתלמידיו ומטופליו ראו את הספר במשרדו, כך שהיה סוד די גלוי בעולם היונגיאני (6).

רוב תכני הספר האדום עלו בין 1913 ל-1918, במקביל לתקופת המשבר של יונג. הוא הפסיק לעבוד על הספר ב-1927, במקביל לגילוי הטקסטים האלכימיים שהמשיכו עבורו את עבודת האינדיווידואציה. ב-1959 ניסה לכתוב עוד, אולי אפילו, שנקטע באמצע: "תמיד ידעתי שחוויות אלו הכילו משהו יקר ערך ולכן לא מצאתי דבר טוב יותר מאשר לכתוב אותן בספר יקר ולצייר את הדימויים שבקעו תוך כדי שחייתי אותם – ככול יכולתי. ידעתי עד כמה משימה זו באופן מפתיד בלתי אפשרית, אבל למרות עבודה רבה והרבה הסחות דעת נשארתי נאמן לזה, גם אם אפשרות אחרת מעולם..." (6), בתרגומה של נצר, עמ' 253). נצר מציינת שהעבודה הלא גמורה משאירה געגוע ומנכיחה את המסע התמידי, הפתוח והבלתי מסתיים של האדם, בהתמודדותו עם סופיות החיים.

ספרה של נצר פורש יריעת עושר תרבותי רחבה המתייחסת לספר האדום. היא מתארת בצורה מקיפה את תכני הספר, תהליך יצירתו, מקומו בעולם היונגיאני וקשריו לכתביו האחרים של יונג. היא סוקרת את ההקשר ההיסטורי בתוכו נולד הספר האדום, את ההקשרים האמנותיים המשפיעים על היצירות שבספר, את מקור הדברים בלא-מודע הקולקטיבי ואת המקום המרכזי שיש לספר האדום כחומר גלם לכתבים התיאורטיים, שיונג פיתח בהמשך חייו המקצועיים, כמו גם את משמעות החומרים המתוארים בו.

במדור ביקורת ספרים הפעם צירוף מעניין המביא סקירות ספרים של או על אודות פסיכואנליטיקאים מוכרים שכתבו סוקרים ותיקים ומוכרים, יחד עם ספר-רומן ביכורים שכתבה פסיכולוגית צעירה וסוקר חדש. בכולם, שבר שמדבר – הגוף מדבר אותו, הנפש מדברת אותו, החלומות מדברים אותו, השפה השבורה מדברת אותו. וכתמיד, אני מקווה, שקריאה מעניינת, חושבת ומרגישה תעמוד איתנו ולצידנו בימים קשים ועצובים נמשכים אלה. קריאה טובה,

עפרה אשל, עורכת המדור

רות נצר

הספר האדום של יונג:

המרחב המיתי, הדתי, האמנותי והספרותי

תל-אביב: הוצאת אדרא, 2022, 385 עמ'.

ד"ר אילנה לח'

ספרה החדש של רות נצר מציע לקוראי העברית עיון מקיף בספר האדום של הפסיכיאטר השוויצרי קרל גוסטב יונג. יונג הניח את היסודות לרבות מהתפיסות הרווחות היום, והקדים את זמנו במובנים רבים. כך, למשל, יונג ביטא רעיונות הנמצאים היום ביסוד הגישה ההתייחסותית כבר בשנות העשרים של המאה הקודמת (1). בנוסף, מאמרו המכונן מ-1916 על הפונקציה הטרנסצנדנטית (2) מניח את היסודות לטיפול באמנויות. עבודתו רלוונטית לעולמות הפסיכולוגיה, ההיסטוריה, הדת והתרבות. הספר האדום מכיל את הזרעים למושגים התיאורטיים שיונג פיתח בהמשך חייו: הצל, האנימה והאנימוס, העצמי, תורת הטיפוסים, ובעיקר – לרעיון אחדות הניגודים.

רות נצר היא אנליטיקאית יונגיאנית, אמנית, משוררת וחוקרת תרבות, שפרסמה עשרות ספרים ומאמרים. ספרה רחב היריעה נשען על היכרותה המעמיקה עם כתבי יונג ופסיכולוגית המעמקים, וכן עם עולם התרבות. תוצרי עולם התרבות הם ביטוי ללא-מודע הקולקטיבי, שהוא רובד נפשי בנפש האנושית ומהווה את המקור לתכני התרבות (3).

1 ביה"ס לחברה ואמנויות, הקריה האקדמית אונו; מכון ישראלי לפסיכולוגיה יונגיאנית ע"ש אריך נוימן.
elana.lkh@gmail.com

לעולם ולחיים שבו, בהיותו המרכז שמכוון אותנו בתואם עם העולם (7).

המתים, באוזניהם דורש יונג, באים אליו בדרכם חזרה מירושלים, אחרי שלא מצאו שם תשובות לשאלות המהותיות שמעסיקות אותם, ותובעים מיונג תשובות לצורכיהם הרוחניים העמוקים.

מיהם המתים? ניתן לחשוב על ארץ המתים כעל ארץ הלא-מודע, מקור לידע לא-נגיש לתודעה. בתרבויות רבות מהווים האבות הקדמונים מקור לידע כזה. האנליטיקאי היונגיאני, ג'יימס הילמן, פיתח והרחיב כיוון חשיבה זה, בעיקר בספרו "The dream and the underworld" (8). אך למתים בדרשות של יונג אין ידע כזה. הידע שלהם נפסק כשמתו, והם מבקשים מיונג שיענה להם על השאלות שמייסרות אותם. מתים אלה הם אנשים שהתקיימו בחייו האישיים של יונג, אך גם מתים השייכים לעולם הקולקטיבי.

זווית מעניינת לנושא נמצאת בכתבי האנליטיקאית הישראלית ורד ארביט (9). היא ממשיגה את המתים כחלקי נפש מפוצלים בשל טראומה, שממשיכים לרדוף את האגו עד שיוכלו להיות מוכללים בנפש כולה. כך, התשובות שהם תובעים מיונג הן בעצם תשובות נפשיות, שיאפשרו להם למצוא שקט פנימי, ולעבד את הבלתי נתפס שבטראומה. ברוח זו, ניתן להתייחס למתים כאל חלקים טראומטיים מפוצלים ברמה סובייקטיבית של נפש אחת, אבל גם חלקים קולקטיביים מפוצלים, על הרקע הטראומטי של התקופה באירופה.

בפרק השלישי: היבטים אמנותיים וסימבוליים בצירורי הספר האדום, מתארת נצר את הזרמים השונים באמנות שהשפיעו על יצירתו של יונג, ומבהירה את הרקע התרבותי והאמנותי בצירוריו. היא נוגעת באפשרות האמנות לקלוט את השלכות התכנים הבלתי נסבלים של הצל, שיונג מבטא בצירוריו. כך יצירת האמנות מהווה שעיר לעזאזל (10), שמכיל את ההשלכות של תכני הנפש. זוהי הכלה במובן שאליו מתייחס ביון (11) – התמרת מרכיבי הביתא, חלקיקי החוויה חסרי הפשר לצורות בעלות משמעות. בכך, נצר מתחברת לגוף ידע גדול שנצבר בעולם הטיפול באמנות בנוגע לתפקיד היצירה בחומר, ככלי לביטוי תכני נפש ועיבודם.

העיבוד נעשה דרך הסגנון בו יונג יוצר, וגם דרך החומרים בהם הוא בוחר – צבעי דיו וקו מתאר שחור, סגנון דמוי מוזאיקה, פרטים קטנים שחוזרים על עצמם בצירורים, מבני מנדלות, ומאפיינים נוספים המכילים את החוויות הסוערות שיונג חווה בחזיונותיו. העיבוד נעשה ממרחק זמן, ובעצם מספר את סיפור החיזיון במילים וגם בצירור. זהו היבט נוסף לתפקיד האמנות בחיי הנפש של היוצר – היא מספרת את הסיפור, ומהווה עדות לתהליך נפשי.

הפרק הרביעי: בין חיזיון לדמיון, הוא הפרק המרכזי בספר, ובו עוסקת נצר בשאלת השיגעון. הספר האדום הוא ביטוי לחיפוש דרך למגע בלא-מודע, בדומה למסעות דומים

הספר מורכב משני חלקים: הראשון עוסק במרחב המיתי והאמנותי בספר האדום, ואילו השני – בהקשרים הדתיים והספרותיים שבו.

המבוא מציע סקירה מקיפה של תולדות חיי יונג ורעיונותיו המרכזיים. נצר פורשת הקשר תרבותי רחב והסבר לתפקידו של יונג כהוגה בהקשר המאה ה-20 והכוחות שפעלו בה. ההקשר הוא היסטורי, פסיכולוגי, דתי, רוחני וחברתי. בפרק זה נצר נותנת הסבר כללי על הספר האדום ומציעה מצפן, שמאפשר התמצאות ביצירה מורכבת זו.

המבוא מתאר את תהליך פרסום הספר: עם מותו ציווה יונג לגנוז את הספר האדום לפחות לחמישים שנים, כיוון שחשב שהעולם אינו מוכן לבשורת איחוד הניגודים בנפש, ההיכרות עם חלקי הנפש הדחויים והזרים והאינטגרציה של תכני הצל לתוך האישיות. בעולם המדעי הרציונלי של המאה ה-20, רעיונות כאלה נחשבו מיסטיים ולא מדעיים. כשם שפרויד התאמץ לעגן את הפסיכואנליזה במדע חזק, כך גם יונג חשש שתורתו תיתפס כאוקולטית וטרח להדגיש בכתביו שהוא אמפיריציסט העוסק בפנומנולוגיה של העצמי (3). הוא חשש, כנראה בצדק, שהעולם המדעי ידחה בבוז את התיאוריה הפסיכולוגית שלו, אם יודע שמקורה בחזיונותיו ובתהליך עיבודם.

פרסומו של הספר ב-2009 הצביע על שינוי ברוח הזמן בעולם האקדמי, כמו גם על הבנה שעבודתו של יונג שייכת למפגש בין עולמות הרוח לנפש, לגוף ולמציאות החברתית, ומהווה נכס לתרבות.

הפרק הראשון מתאר את מורי הדרך שהתוו את דרכו של יונג, כארכיטיפ המבטא איכות של ליווי והנחיה בידי כוח שמקדם התפתחות. עבור יונג, מורי הדרך היו לא רק דמויות מציאותיות, אלא גם דמויות נפשיות שפגש בתוך עצמו.

נצר מרחיבה בפרק זה על מורי הדרך שמופיעים בספר האדום, מתחברת אותם להקשר היסטורי, ומבארת מי היו במציאות החיצונית ומה השימוש שיונג עשה בהם. הסבריה מאפשרים לקרוא למצוא דרך בסבך הקונוטציות והאמפליפיקציות ולהבין במה מדובר. מעולמות התרבות בהם היא מצויה, נצר מרחיבה אודות דמויות אלו את החיבור להגות היהודית, וגם לתרבות המערב הקלאסית.

הפרק השני: שבע הדרשות למתים, עוסק בטקסט שהוא אולי המסקנן ביותר בספר האדום. שבע הדרשות למתים נכתבו בטווח של שמונה ימים ב-1916, ופורסמו בנפרד מכל הספר האדום, כנספח לאוטוביוגרפיה של יונג, "זיכרונות, חלומות, מחשבות" (5). זהו טקסט גנוסטי, שיונג שם בפי בסילידס, מלומד נוצרי שהנהיג אסכולה גנוסטית באלכסנדריה במאה השנייה לספירה, אסכולה שעוסקת בידע האלוהי, המצוי בנפש. רעיון זה הוא הבסיס להמשגת העצמי של יונג: העצמי מהווה כוליות נפשית, והוא הגרעין הכי עמוק של המהות האישית של כל אדם, וגם הפוטנציאל של מה שהוא יכול להיות. ברמה סימבולית, העצמי הוא תוצאת אחדות הניגודים שבנפש, וקשור

נשמתו של יונג מנחה אותו לא לפחד מהשיגעון, אלא לקבל אותו כחלק מטבעו.

בפרק החמישי: יונג כאלכימאי, כשמאן וכגיבור תרבות, נצר ממקמת את הספר האדום בהקשר ידע שמקורו במציאות האחדותית (13). הספר האדום מכיל תיאור מסעו של יונג לשאול, ממנו הוא עולה עם ידע שנרכש במעין תהליך חניכה המזכיר את התהוות השמאן. בתהליך זה האגו מוקרב, הוודאיות מתפרקות, השמאן נכנס לעולם שמעבר, עובר שם טרנספורמציה ומתהווה כמרפא, שיכול לנוע בין העולמות בשירות קהילתו. כך גם בתהליך האלכימי – החומר מתפרק, עובר תהליכים המתוארים כעינויים ומתגבש לזהב – חומר נעלה המורכב מאיחוד הניגודים. גם התהליך השמאני וגם התהליך האלכימי מהווים מסגרת התייחסות לתהליך שעברה נפשו של יונג במסעו בספר האדום. כגיבור תרבות, הוא מביא לתודעה הקולקטיבית של בני זמנו את הידע החסר, בתהליך של פיצוי על העמדה השולטת במודעות. כאן יונג משמש כצינור של העלאת חומרים מהלא-מודע הקולקטיבי הנחוצים לתודעה הקולקטיבית. המפגש עם החומר החדש הוא תהליך שכרוך בסבל, ולכן מעורר התנגדות ברמה האישית, כשהאגו מתנגד לקבל את התכנים שעולים מהלא-מודע, וגם ברמה החברתית כשהמוסדות מתנגדים לידע החדש.

פרק שישי: נומינוזיות והיקסמות, מציע דיון בנומינוזי בחשיבתם של יונג ונוימן.

"נומינוזי", מונח ששאל יונג מחוקר הדתות רודולף אוטו, מתאר שילוב של יראה, פליאה ותדהמה, שחש המאמין מול הקדושה. יונג משתמש במונח כדי לתאר את ההיקסמות מהתכנים הארכיטיפיים שפגש בלא-מודע הקולקטיבי. לעתים חומרים אלה יכולים להציף את האגו אם הוא נשלט על-ידי, והם מסוכנים כי הם מובילים את האדם לקיצוניות. הספר האדום הוא ניסיון של יונג להתמודד עם עוצמת הנומינוזי בכלי שפיתח – הדמיון הפעיל.

נצר מתארת גם את סכנת ההשתלטות של תכנים ארכיטיפיים על הנפש שיש בהיקסמות מהנומינוזי. כדוגמה היא נותנת את היקסמות יונג מהמיתוס הנורדי שעמד בבסיס האידיאולוגיה הנאצית. נצר משתפת בחלומותיה העוסקים בהיקסמותה מהתכנים הארכיטיפיים, ומראה איך הלא-מודע מדבר אליה מהחלום ומזהיר אותה מהיקסמות זו. תיאור זה הוא תיאור נהדר של אנליטיקאית מנוסה שיודעת להשתמש במסרים מהלא-מודע האישי שלה, כדי להתמודד עם התכנים שמגיעים אליה מהלא-מודע הקולקטיבי. היא כותבת מעמדת היקסמות, מתפעלת מהעושר ומהחידוש שיש בידיע שמביא יונג, ומנסה לתווך אותו לקורא. ההיקסמות ניכרת בכתיבתה, ומאפיינת את הסגידה לספר האדום בחוגים היונגיאניים. אך נצר משתפת בחלומותיה העוסקים בהיקסמותה מהתכנים הארכיטיפיים, ומראה איך הלא-מודע מדבר אליה מהחלום ומזהיר אותה מהיקסמות זו. בפרק זה היא מתבוננת בהיקסמות

שהתקיימו ותועדו בספרות לאורך הדורות. הוא אינו פרי פסיכוזה, למרות שנוגע בתהליכים שמהם נעדרת ביקורת המציאות. ההבדל בין חומרים פרי פסיכוזה לחומרי הספר האדום נעוץ בקיומו של תפקוד אגו חזק. במצב פסיכוטי האגו מוצף בתכני הלא-מודע ואין מספיק נפרדות ומרחק בין התוכן לאדם בו הוא עולה. במצב כזה החיבור למציאות והתפקוד התואם בתוכה נפגעים. יונג מעולם לא איבד את החיבור למציאות וחיי המשיכו והתנהלו גם בתהפוכות המסע הנפשי הסוער. בנוסף, מודעותו עמדה מול התכנים שעלו ואיפשרה לו להתבונן ולתעד אותם.

דמיון פעיל הוא שיטת דיאלוג פנימי מעמדה פעילה של תודעת אגו מול תכני הלא-מודע. לשיטה זו קרא יונג בתחילה "הפונקציה הטרנסצנדנטית" (2), ובהמשך "דמיון פעיל" (4). הוא עודד את מטופליו ותלמידיו להשתמש בה לתקשורת עם הלא-מודע וליישוב בין העמדות המנוגדות של המודע והלא-מודע, במטרה לקיים דיאלוג פעיל עם הדמויות שעולות בחזיונות, כדי להביא את התכנים לאינטגרציה עם התודעה. זוהי מעין "פסיכוזה יזומה" – כך תיאר יונג שקיעה זו ללא-מודע, שיכולה להועיל למי שהאגו שלו חזק מספיק (12, עמ' 480). האגו שנמצא בשיח ביקורתי עם הדמויות הפנימיות הוא אגו רציף וברור שמתייצב בפני החומרים המציפים מעמדה מתבוננת, מתווכחת וסקרנית. נצר כותבת ש"הדמיון הפעיל הוא יחס חי כלפי הקול הפנימי של האחר" בתוכנו" (עמ' 182), ויחס זה יכול להיות כמו לידיד או לאויב, למשהו מאיים או למקור מידע והעשרה.

יונג לא המציא את שיטת הדמיון הפעיל, וכבר בעולם העתיק השתמשו בה, אך הוא הביא אותה לעולם הטיפול הנפשי. נצר מתארת פרקטיקות דומות בעולם הגנוסטי, הבודהיסטי, במצרים העתיקה, ועוד, ומרחיבה על הדיאלוג עם הדמיון ביהדות ובנצרות.

נצר מרחיבה את ההתייחסות לשיגעון גם לסקירה של גישת עולם התרבות. היא עוסקת בהבדל בין האמן למושג, מהבנת המנעד הרחב של הנפש, שבה המרחב בין שפיות לשיגעון אינו בינארי, וכולל בתוכו צורות מעברים שונות בין מציאות פנימית לחיצונית. היא קושרת דיון זה למושג המרחב המעברי של ויניקוט: "המרחב המעברי הוא, איפוא, מקורם של ההזיות והחזיונות ומשכנם של הרוחות, האלים והשדים. את כל אלו פגש יונג בספר האדום" (עמ' 159). נצר דנה בהתייחסות הגישה המערבית הרציונלית לתכנים שבאים מעמקי הנפש, שמביאים ידע אחר לעולם, ומתויגים כפתולוגיים. לדעתה, הפסיכולוגיה המערבית מתחילה להכליל בתוכה בשנים האחרונות את אותם חלקים שהורחקו בשירות הרציונליות.

גישת יונג לשיגעון מגולמת במשפט: "בשיגעון איננו מגלים דבר מה חדש או לא ידוע. אנחנו מתבוננים אל תוך הליבה של הווייתנו..." (עמ' 154). נצר מסכמת שהשיגעון יכול להיות מקור ליצירה, ולכן

הוא סמל – פירוש הדבר שאינו אלא סמל" (עמ' 296). נצר מציגה את המורכבות בתפיסתו של יונג ואת הסתירות העולות מכתובתו בנושא האלוהות, ומסכמת במונחים נוימאניים שהעצמי היחידאי, המגלם את צלם האל בחשיבתו של יונג, מהווה חלק מעצמי קולקטיבי, איך-סופי וטרנצנדנטי-עצמי-עולם. כך ניתן לחשוב על מימוש עצמי זה בתהליך האינדיווידואציה כעל משימה דתית, כמובן של חיבור בין העצמי היחידאי לעצמי-עולם.

הפרק השלישי, המיתוס הגנוסטי, דן בהקשרים הגנוסטיים בספר האדום, ומתחיל בתיאור מפורט של הגנוסטיקה – זרם של כתות דתיות שהתפתח במקביל לנצרות, במאות הראשונות לספירה. מקורה ברעיון היווני – גנוזיס, המדגישה את ההכרה, הידע והדעת כדרך לגאולה. בבסיס הגנוסטיקה נמצא הדואליזם של רוח וחומר, כשהרוח מקושרת לטוב, והחומר, כולל הגוף וכל מה שגשמי, מקושר לרע. גירסאות המיתוס הגנוסטי מתארות עולם של אור – קיום במימד רוחני אליו שואפת הנשמה, בעוד הקיום הגשמי כובל אותה לעולם הזה. הידע הנסתר יכול לשחרר את הנשמה מכבלי העולם הזה ולהובילה לקיום רוחני טהור. תפיסה זו מובילה לראיית הגוף כרע. נצר מראה בפירוט את ההקבלות בין הרעיונות הגנוסטיים לתורת הקבלה, שהתפתחה באותה תקופה, וגם לחסידות המאוחרת יותר.

בדומה לתפיסתו את כתבי הקודש באופן כללי, יונג ראה גם בתפיסה הגנוסטית תיאור של תהליך נפשי. הניגוד בין הרוח לחומר בולט בספר האדום דרך ייצוגי דמויות שיונג פוגש. התפיסה הגנוסטית מתהדהדת ברעיון הצל הקטוני של יונג – חלקי צל שמחברים לדחפים, לגוף ולגשמי, אותם התרבות שופטת כשלייליים ונחותים (3). כמו הגנוסטיקנים, גם יונג מכיר בכוח שיש בחלקים הדחויים בנפש, ולוקח הכרה זו רחוק יותר – למפגש בין החלקים השונים בנפש.

סיכום

הספר של נצר לוקח את הקורא לנבכי הספר האדום של יונג, מוסיף עליו הבנות, חיבורים והמשגות ממקורות שונים. זוהי מלאכת מחשבת של אמפליפיקציות, חיבורים תיאורטיים והבהרות להבנה. הספר עמוס מאוד ומרחיב את החיבורים לעולם התרבות, לפעמים עד שהקורא הולך לאיבוד. זהו ספר שיש לחזור אליו לעיון, ספר מעמיק שפותח בפני הקורא העברי את הגישה לספר האדום על מורכבויותו, ומזמן המשך למידה.

ספרות:

1. Jung C.G., The practice of psychotherapy. Princeton, Bollingen series XX, Princeton Univ. Press, 1954.
2. Jung C.G. (1916). The transcendent function. In: Jung C.G., The structure and the dynamics of the psyche. Princeton, Bollingen series XX. Pantheon Books, 1960.
3. Jung C.G., Aion. Ull. Routledge & Kegan Paul, 1959.

של עצמה, מביעה עמדה ביקורתית כלפיה ומתארת את הסכנה שבהיקסמות מהמימדים.

פרק שביעי: מותו של הגיבור זיגפריד, עוסק בחלק של הספר האדום המתאר את מותו של הגיבור – האגו, בתהליך האינדיווידואציה. באחד החזיונות הראשונים שחוה יונג ב-1913, הוא נכנס למערה, שבקרקעיתה נמצא גביש אדום. הוא מרים את הגביש ומוצא תחתיו זרם מים ובו צפה גווית צעיר בלונדיני עם פצע פעור בראשו, ולידו חיפושית שחורה ענקית ושמש שעלתה ממעמקי הים. הוא מנסה להחזיר את האבן למקומה, אך לא מצליח וסילון דם פורץ. החזיון יזעזע את יונג ועורר בו בחילה. שישה ימים אחרי כן הופיע חלום ובו יונג נמצא עם פרא שחום עור, והם יורים בגיבור הגרמני זיגפריד והורגים אותו. יונג חש אשמה בלתי נסבלת ושומע קול פנימי שמצווה עליו להרוג את עצמו.

זיגפריד הוא גיבור מרכזי במיתולוגיה הגרמנית, שהורג את הדרקון שהרג את אביו באמצעות החרב של אביו, אותה הוא מתקן. דמו של הדרקון נוגע בפיו ומעניק לו יכולת להבין את שפת החיות. הוא נרצח בדקירת סכין בגבו. זיגפריד מסמל את הגיבור שנלחם בכוחות הראשוניים של הכאוס ומתגבר על כוחות האופל. בתהליך האינדיווידואציה, הרג הגיבור קשור להכרח להקריב את עמדת התודעה המובחנת, עמדת ההתגברות על הכוחות הראשוניים של הלא-מודע המיוצגים בדמות הדרקון. בשלב בו יונג נמצא, בהתמודדותו עם סכנת ההצפה של הלא-מודע, הוא זקוק לכוחות הגיבור שיכול להתייצב מול דרקוני הלא-מודע, ולכן הרג הגיבור מעורר בו אשמה נוראית. נצר טוענת שהרג הגיבור יכול להיות בעל משמעויות מנוגדות, שתלויות בשלב ההתפתחותי בו נמצא האדם. הן יכולות לסמל את הצורך בהקרבת עמדת התודעה המבוססת, כדי לאפשר התפתחות של משהו חדש מהמפגש עם הצל, אבל לפעמים הרג הגיבור מסוכן, כי הוא מייצג את הדחף הצלי ההרסני והגרסיבי השואף לחיסול התפתחות התודעה והתרבות.

החלק השני של הספר עוסק בהקשרים הדתיים והתרבותיים לספר האדום. אתמקד בפרק השני והשלישי:

הפרק השני, יונג, דתיות והספר האדום – מציג דיון במקום הדת בתורות פסיכולוגיות וסוציולוגיות מפרויד ועד הקומוניזם, ועוסק בתפקידו של האלוהי בחיי הנפש. החוויה האינטימית והרגשית של האל האישי התקיימה לצד הבנה אמפירית של התפקיד הפסיכולוגי של רעיון האל: "אני לא צריך להאמין באל – אני יודע", אמר יונג בראיון לקראת סוף חייו (14). בפרק זה מרחיבה נצר את הדיון בתפיסה היונגיאנית שרואה באלוהי ביטוי של העצמי.

הפרק עוסק בשאלה – האם האל הוא טרנצנדנטי או שוכן בנפש האדם? שאלה זו מובילה לדיון בשאלת הקיום האובייקטיבי מול הקיום הסמלי, ההשלכתי והנפשי. "כשאלוהים

היא משוררת, לא רק במובן שכתבה ספרי שירה עטורי פרסים, אלא גם במובן שכתבייתה הפואטית אינה פוסחת על אף אחת מן הסוגות בהן היא כותבת.

אתחיל מתיאור נפרד של הספרים ואז אגיע להיבט השוור אותם באופן עמוק אל תוך האתגר הקיומי של הסליחה הרדיקלית נוכח מתקפותיו הרצחניות של האחר.

הספר "גלות הגוף המדבר" מהווה עוד נדבך בהגותה פורצת הדרך בחקירת ממשק בין השפה לנפש האנושית, וליתר דיוק, בין הנפש הטראומתית לשפה החבולה והממיתה מכאן, ובין הנפש המסכינה עם המציאות (1) לשפה העשירה והבוראת מכאן. הספר מצליח לתאר חומר קליני עמוק ומורכב ולחלץ ממנו תובנות מקוריות ובהירות כקריסטל, שבשילוב עם המנועד התרבותי הרחב עליו אמיר נשענת והכתיבה הלירית הייחודית לה כל כך – מעניק לקוראת מקרא ייחודי לפסיכופתולוגיה נפשית-לינגוויסטיית.

שם הספר מרמז על הוראתו – בני אדם שהוגלו מן "הגוף המדבר", משחק מילים שמתייחס גם לרעיון שכאשר אדם מתרושש מיכולת השימוש בשפה הוא מוגלה אל הגוף, וגם לרעיון שהקורפוס המדבר מושבת, מוגלה, ובמקומו מופיעה סימפטומטולוגיה שחושפת את הדלות והמתקפה בצורות שונות שמטופלות בכל אחד מפרקי הספר. אמיר מבחינה בין "השלם הלירי" (עמ' 9), הניחן ביכולת שתיארה בספרה העיוני הראשון "על הליריות של הנפש" (2), לאינטגרציה בין היסוד המתמשך והמתהווה בנפש לבין "גלות הגוף המדבר", שאינה מאפשרת לקיחת אחריות ובעלות על הנפש האנושית בעולמה הפנימי והחיצוני כאחד, בהיעדר "נקודת המנוף שלה, באמצעותה [יש באפשרותה] לחלץ את עצמה מלב התופת, כלומר לחרוג מאין-ספור הווריאציות של המצב הקורבני, חסר הישע: לעבור מעמדת הקורבן לעמדת העד, מעמדת המסופר לעמדת המספר, ומעמדת התובע את צדקתו או את עלבונו – לעמדת מי שנכון להיסלח ולסלוח" (עמ' 13).

בפרק הראשון אמיר מתבוננת במשבר השפה המובנה לתוך סיטואציות העקירה והפליטות דרך המסה של ז'אן אמרי "לכמה מולדת זקוק האדם?" (3). בניתוח מקורי של "אבל ומלנכוליה" (4) היא מסכמת את תובנותיו של פרויד במאמר זה בתמצית הפשר הבאה: "לא האהוב מת, אלא האפשרות לאהוב מתה" (עמ' 18).

אמיר מוסיפה שהמצב המלנכולי שרוי לפיכך בבלבול שפות, שכן "לכאורה האדם מתאבל על אובייקט אקטואלי – אך למעשה אין הוא מבחין בינו לבין האובייקט האפשרי" (עמ' 18). בדומה, היא טוענת, ניתן למצוא בכתיבתו של אמרי את האבל הכפול – לא רק על אובדן המולדת הממשית, כי אם גם על זו האפשרית. הגלות ממולדת גוזרת "שסע קסטטרופלי" (עמ' 19) שנובע לא רק מקטיעת השורשים, אלא גם מתפיסתם כנגועים. ניתן לראות בפרק זה תחילת שזירת החוט הרעיוני של האקטואלי מול האפשרי, אשר כתיזה משותפת לשני הספרים מכתוב את יכולתו של אדם לסלוח על מכאובי הקיום ופגיעות האחר, ולחיות חיים מלאים ומפויסים.

4. Jung C.G., Jung on active imagination: key readings selected and introduced by Joan Chodorow. Routledge, 1997.
5. יונג ק.ג., זיכרונות, חלומות, מחשבות. תל-אביב, הוצאת רמות, אוניברסיטת תל-אביב, 1993.
6. Jung C.G., The red book. Liber Novus. Philemon series. W.W. Norton, 2009.
7. Jung C.G. (1959). The archetypes and the collective unconscious. 2nd ed. Princeton, Bollingen series XX, Princeton Univ. Press, 1968.
8. Hillman J., The dream and the underworld. Harper & Row, 1979.
9. ארביט ו., מתים – חיים וחיים – מתים. 7 דרשות למתים. מחשבות על הדרשות והיבטי טיפול בטראומה. אתר העמותה היונגיאנית הישראלית החדשה. <https://www.israjung.co.il/7>
10. Schaverien J., The revealing image. Routledge, 1992.
11. סימינגטון ג., סימינגטון נ., החשיבה הקלינית של וילפרד ביון. תל-אביב, תולעת ספרים, 2000.
12. Jung C.G., Mysterium coniunctionis. 2nd ed. Princeton, Bollingen series XX, Princeton Univ. Press, 1970.
13. נוימן א., אדם ומשמעות: שלוש מסות. תל-אביב, רסלינג, 2013.
14. Jung C.G., The face to face interview. In: C.G. Jung speaking: interviews and encounters. Princeton, Bollingen Paperbacks, 1977.

דנה אמיר

גלות הגוף המדבר

תל-אביב, רסלינג/נרקיסוס, סדרה לפסיכואנליזה, פילוסופיה וחקר התרבות, 2023, 142 עמ'.

דנה אמיר

שתיים אוחזות

פרדס הוצאה לאור – ספרות עברית מתקדמת. אפיק – ספרות ישראלית, 2023, 67 עמ'.

פרופ' מירב רוט'

הנסלח הוא האנושיות עצמה

סקירה הנוכחית תעסוק בשני ספריה החדשים של הפסיכואנליטיקאית והחוקרת פרופ' דנה אמיר, שיצאו כמעט בנשימה אחת: "שתיים אוחזות" ו"גלות הגוף המדבר". לכאורה, הראשון ספרות יפה והשני ספר עיון. אך הלכה למעשה, ניתן לקרוא את "שתיים אוחזות" גם כמסה פסיכואנליטית (אורכו 66 עמודים בלבד) ואת "גלות הגוף המדבר" במבט ספרותי. זאת, בין השאר, משום שהמחברת של שני הספרים

1 החוג ליינוץ והתפתחות האדם, אוני' חיפה; התכנית לפסיכותרפיה, אוני' תל-אביב; החברה הפסיכואנליטית בישראל. rothmerav@gmail.com